

Rozwiązanie zadania F 709.

Siła ta wynosi

$$F = \Delta p S = (p_0 - p)S,$$

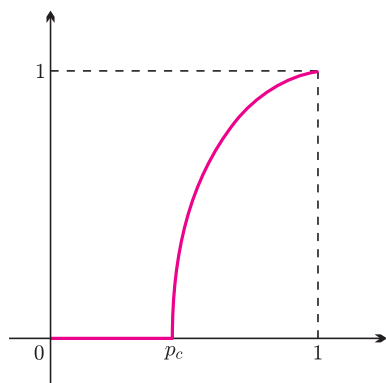
gdzie S to pole powierzchni pokrywki, a Δp to różnica ciśnień między ciśnieniem atmosferycznym a ciśnieniem powietrza ochłodzonego i o zmienionej objętości wewnątrz naczynia. Z równania gazu doskonałego mamy:

$$\frac{p_0(V_0 - V_l)}{T_0} = \frac{p(V_0 - V_w)}{T},$$

gdzie p_0 to ciśnienie atmosferyczne, p nowa wartość ciśnienia, V_l objętość lodu, V_w to objętość wody, a V_0 naczynia. Mamy zatem:

$$F = p_0 S \left(\frac{V_l - V_w}{V_0 - V_w} + \frac{\Delta T}{T} \frac{V_0 - V_l}{V_0 - V_w} \right).$$

Przyjmując $V_0 = 200 \text{ cm}^3$, $T_0 = 273 \text{ K}$, $\Delta T = 20 \text{ K}$, $S = 20 \text{ cm}^2$ oraz $V_l = 110 \text{ cm}^3$, otrzymujemy $F \approx 30 \text{ N}$.

Rys. 1

Teoria perkolacji

Rafał LATAŁA*

Rozpatrzmy kratę d wymiarową, tzn. graf nieskończony, w którym zbiorem wierzchołków jest $\mathbb{Z}^d$, a krawędziami połączono punkty w odległości 1. Załóżmy też, że dysponujemy monetą, w której orzeł wypada z prawdopodobieństwem p , a reszka $1 - p$, gdzie p jest liczbą z przedziału $[0, 1]$ i wyobraźmy sobie, że wykonaliśmy nią nieskończenie wiele rzutów. Przeprowadźmy teraz następującą operację – każdej krawędzi przyporządkujmy jeden z rzutów monetą (każdej inny) i jeśli wypadła w nim reszka, to usuńmy krawędź z grafu (taką krawędź nazywa się też zamkniętą), a jeśli orzeł, to ją zostawmy (krawędź otwarta).

Otrzymamy w ten sposób losowy podgraf G_p grafu $\mathbb{Z}^d$ – teoria perkolacji zajmuje się własnościami tego podgrafu. Jeśli wykonamy np. symulację komputerową takiego losowania (patrz str. 11), to zauważymy, że dla małych wartości p krawędzi otwartych jest mało, G_p składa się z wielu niewielkich składowych (składową grafu nazywamy zbiór wierzchołków, z których każde dwa łączy ścieżka złożona z krawędzi grafu), a dla dużych p sytuacja jest odmienna – większość krawędzi otwartych tworzy jedną ogromną składową, pozostałe zaś grupują się w rozproszone niewielkie składowe.

Skłania nas to do postawienia następujących pytań:

- Dla jakich p istnieje nieskończona składowa? Ile jest nieskończonych składowych?
- Z jakim prawdopodobieństwem 0 należy do nieskończonej składowej?
- Jeśli nie ma nieskończonej składowej, to jaka jest „typowa” wielkość składowej zawierającej 0?

Narzucającą się intuicją jest to, że im większe p , tym krawędzi otwartych jest więcej. Łatwo tę ideę sformalizować – wystarczy zamiast rzutów krawędziom przyporządkować losowo wybrane liczby z odcinka $[0, 1]$, a następnie powiedzieć, że dana krawędź należy do G_p , jeśli przyporządkowana jej liczba nie przekracza p . Przy tej konstrukcji zawsze G_p jest podzbiorem G_q przy $p < q$.

Podstawową funkcją, jaką się rozważa, jest *funkcja perkolacji* θ_d . Wartość $\theta_d(p)$ definiuje się jako prawdopodobieństwo tego, że 0 należy do nieskończonej składowej. Oczywiście, $\theta_d(0) = 0$, $\theta_d(1) = 1$ oraz $\theta_1(p) = 0$ dla $p < 1$. Symulacje wskazują, że dla $d \geq 2$ funkcja perkolacji wygląda mniej więcej jak na rysunku 1.

Warto może wspomnieć, że nie jesteśmy w stanie symulować całej nieskończonej kraty. Ale np. istnienie nieskończonej składowej zawierającej 0 można dobrze aproksymować, sprawdzając, czy 0 jest połączone otwartą ścieżką z brzegiem kostki $[-n, n]^d$ dla odpowiednio dużego n .

Funkcja θ_d jest niemalejąca (im większe p , tym graf G_p większy). Pozwala nam to wprowadzić definicję *prawdopodobieństwa krytycznego*:

$$p_c(d) := \sup\{p: \theta_d(p) = 0\}.$$

Zatem $\theta_d(p) = 0$ dla $p < p_c(d)$ oraz $\theta_d(p) > 0$ dla $p > p_c(d)$.

Twierdzenie. Dla $d \geq 2$, zachodzi $0 < p_c(d) < 1$.

Dowód. i) $p_c(d) > 0$, czyli $\theta_d(p) = 0$ dla p małych.

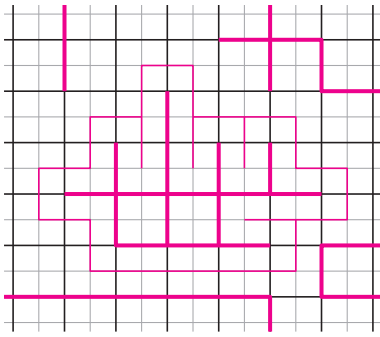
Jeśli składowa otwarta, zawierająca 0, jest nieskończona, to dla dowolnego n istnieje ścieżka długości n bez samoprzecięć, wychodząca z 0, złożona z krawędzi otwartych. Wszystkich ścieżek bez samoprzecięć, wychodzących z 0, jest $f_n \leq 2d(2d - 1)^{n-1}$ (pierwszą krawędź możemy wybrać na $2d$ sposobów, kolejne na nie więcej niż $2d - 1$, bo nie możemy się „cofnąć”). Prawdopodobieństwo tego, że ustalona ścieżka długości n jest otwarta, wynosi p^n . Stąd

$$\theta_d(p) \leq f_n p^n \leq 2dp((2d - 1)p)^{n-1} \xrightarrow{n \rightarrow \infty} 0$$

dla $p < (2d - 1)^{-1}$.

ii) $p_c(d) < 1$, czyli $\theta_d(p) > 0$ dla p bliskich 1.

*Instytut Matematyki, Uniwersytet Warszawski

Rys. 2

Ponieważ $\theta_d(p) \geq \theta_2(p)$ (krata $\mathbb{Z}^2$ zanurza się w kratę $\mathbb{Z}^d$), więc wystarczy wykazać, że $\theta_2(p) > 0$ dla $1 - p$ małych. Zauważmy, że jeśli składowa, zawierająca 0, jest skończona, to na kracie przesuniętej o $(1/2, 1/2)$ istnieje pętla przecinająca tylko krawędzie zamknięte (zob. rys. 2).

Wszystkich pętli długości n wokół 0 jest $g_n \leq n3^n$ (pętla musi przeciąć półoś $\overrightarrow{0X}$ w odległości od 0 nie większej niż n , każdą kolejną krawędź możemy wybrać na co najwyżej 3 sposoby), a prawdopodobieństwo tego, że ustalona pętla przecina tylko zamknięte krawędzie, wynosi $(1 - p)^n$. Zatem

$$1 - \theta_2(p) \leq \sum_{n=4}^{\infty} g_n(1 - p)^n \leq \sum_{n=4}^{\infty} n(3(1 - p))^n < 1$$

dla odpowiednio małego $1 - p$. Koniec dowodu.

Jeśli $p < p_c(d)$, to $\theta_d(p) = 0$, co pociąga za sobą nieistnienie z prawdopodobieństwem 1 żadnej nieskończonej składowej. Udowodniono, że prawdopodobieństwo tego, że skończona składowa zawierająca 0 ma przynajmniej n elementów, maleje wykładniczo z n .

Dla $p > p_c(d)$ jest $\theta_d(p) > 0$, co na mocy tzw. prawa zero-jedynkowego implikuje, że prawdopodobieństwo istnienia nieskończonej składowej wynosi 1. Można wykazać też nieco mniej oczywisty fakt, że nieskończona składowa jest z prawdopodobieństwem 1 tylko jedna.

Widzimy więc, że w punkcie $p_c(d)$ graf G_p zmienia własności, mówimy w takiej sytuacji, że mamy do czynienia z *przejściem fazowym*.

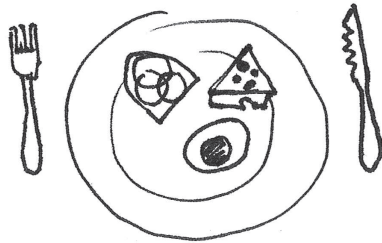
Wnikliwy Czytelnik zada na pewno pytanie, co się dzieje dla $p = p_c(d)$. Przypuszcza się, że $\theta_d(p_c(d)) = 0$ (czyli z prawdopodobieństwem 1 nie ma nieskończonej składowej), ale udowodniono to tylko dla $d = 2$ oraz d odpowiednio dużych. Najprostszy i najciekawszy otwarty przypadek dotyczy kraty trójwymiarowej.

Jak widać, już pytanie o ciągłość funkcji perkolacji w punkcie $p_c(d)$ jest bardzo trudne. Można udowodnić, że θ_d jest ciągła w pozostałych punktach. Symulacje sugerują, że jest ona wklęsła na $(p_c(d), 1]$, ale nie jest to udowodnione. Można zadawać kolejne pytania o własności θ_d – np. różniczkowalność czy szybkość wzrostu w prawostronnym otoczeniu $p_c(d)$. Co ciekawe, najtrudniej na te pytania odpowiedzieć dla niskich wymiarów d .

Ile wynosi wartość $p_c(d)$? Dokładna odpowiedź jest znana tylko dla $d \leq 2$, $p_c(1) = 1$, $p_c(2) = 1/2$. Wyznaczenie tej drugiej wartości zajęło 20 lat (ostatecznie zrobił to Kesten w 1980 roku), podstawowym pomysłem dowodu jest wykorzystanie kraty dualnej, której krawędzie przecinają krawędzie wyjściowej kraty – ideę tę wykorzystywaliśmy już w dowodzie twierdzenia. Symulacje pokazują, że $p_c(3) \approx 0,2488$, $p_c(4) \approx 0,1601$, $p_c(5) \approx 0,1182$. Wiadomo też, że $p_c(d + 1) < p_c(d)$ oraz $p_c(d) = \frac{1}{2d} + \frac{1}{4d^2} + \frac{7}{16d^3} + O(d^{-4})$ przy $d \rightarrow \infty$.

Oczywiście, nie musieliśmy zaczynać od kraty, bada się też perkolację na innych grafach nieskończonych. Najlepiej zrozumiana jest perkolacja na drzewach; co ciekawe, istnieją drzewa, dla których funkcja perkolacji nie jest ciągła w punkcie p_c . Rozważa się też modele perkolacji wierzchołkowej – usuwa się w nich z grafu nie krawędzie, lecz wierzchołki.

Teorię perkolacji stworzyli Broadbent i Hammersley w 1957 roku, by modelować przepływ cieczy przez porowaty materiał (na przykład skałę). Sieć kanalików w takiej skale przybliża się kratą trójwymiarową, otwartość krawędzi oznacza, że kanalik jest na tyle szeroki, by umożliwić przepływ cieczy, zaś istnienie nieskończonej składowej mówi, że górną powierzchnię skały łączy z dolną ścieżka złożona z odpowiednio szerokich kanalików, czyli ciecz przecieknie przez skałę. Zagadnienie doprowadziło do stworzenia prostego modelu matematycznego, który okazał się bardzo ciekawy – umożliwił postawienie wielu elementarnych pytań, z których wiele do dziś nie doczekało się odpowiedzi.

Rozwiązanie zadania M 1195.

Załóżmy najpierw, że wśród liczb $p_1, p_2, \dots, p_{100}$ nie ma liczby 2 oraz przyjmijmy bez straty ogólności, że $p_1 \geq p_k$ dla $k = 2, 3, \dots, 100$. Ponieważ liczby p_1, p_2 są nieparzyste, więc p_1 jest dzielnikiem iloczynu

$$\frac{p_2 - 1}{2} \cdot \frac{p_2 + 1}{2},$$

a więc i jednego spośród powyższych czynników. Stąd wynika, że

$$p_1 \leq \frac{1}{2}(p_2 + 1) \leq \frac{1}{2}(p_1 + 1),$$

czyli $p_1 \leq 1$ – sprzeczność.

Załóżmy z kolei, że wśród liczb $p_1, p_2, \dots, p_{100}$ występuje liczba 2 oraz bez straty ogólności przyjmijmy, że $p_{100} = 2$. Wtedy $p_{99} \mid 2^2 - 1$, co oznacza, że $p_{99} = 3$. Wobec tego $p_{98} \mid 3^2 - 1$, co z kolei implikuje równość $p_{98} = 2$. Kontynuując, uzyskujemy ciąg $p_1, p_2, \dots, p_{100}$ spełniający warunki zadania: 3, 2, 3, 2, ..., 3, 2.

Uwalniając się od założenia $p_{100} = 2$, otrzymujemy dwa ciągi spełniające warunki zadania: 3, 2, 3, 2, ..., 3, 2 oraz 2, 3, 2, 3, ..., 2, 3.